

13. Nevlastní integrály

13.1. Nevlastní integrál vlivem meze

V definici Riemannova integrálu bylo podstatné, že funkce je omezená na uzavřeném intervalu. Pojem Riemannova určitého integrálu však lze rozšířit i na případy, že interval integrace je nekonečný, např. $\langle a, +\infty \rangle$ nebo že funkce není omezená. Nejprve uvážíme první možnost.

D: Je-li funkce f definována na intervalu $\langle a, +\infty \rangle$ a je integrace schopná na každém intervalu $\langle a, K \rangle$, kde $K > a$ je reálné číslo, pak $\lim_{K \rightarrow +\infty} \int_a^K f(x) dx$ označíme $\int_a^{+\infty} f(x) dx$ a nazveme **nevlastní integrál vlivem meze** z funkce f na intervalu $\langle a, +\infty \rangle$. Je-li uvedená limita vlastní, říkáme, že nevlastní integrál **konverguje** (je *konvergentní*), je-li tato limita nevlastní nebo neexistuje, říkáme, že nevlastní integrál **diverguje** (je *divergentní*).

Definice nevlastního integrálu dává návod i pro jeho výpočet.

Úlohy:

13.1.1. Vypočtěte $\int_1^{+\infty} \frac{dx}{x^2}$.

[$\int_1^{+\infty} \frac{dx}{x^2} = \lim_{K \rightarrow +\infty} \int_1^K \frac{dx}{x^2} = \lim_{K \rightarrow +\infty} \left[-\frac{1}{x} \right]_{x=1}^K = \lim_{K \rightarrow +\infty} \left(1 - \frac{1}{K} \right) = 1$, zadaný integrál konverguje.]

13.1.2. Vypočtěte $\int_1^{+\infty} \frac{dx}{x}$.

[$\int_1^{+\infty} \frac{dx}{x} = \lim_{K \rightarrow +\infty} \int_1^K \frac{dx}{x} = \lim_{K \rightarrow +\infty} [\ln x]_{x=1}^K = \lim_{K \rightarrow +\infty} (\ln K - \ln 1) = +\infty$, zadaný integrál diverguje.]

Geometrická interpretace pro $f \geq 0$: obsah nekonečného obrazce, části jehož hranice leží na přímce $x = a$, na ose x a na grafu funkce f (načrtněte obrázek!).

Rozšíření definice:

Podobně definujeme $\int_{-\infty}^b f(x) dx$ jako $\lim_{H \rightarrow -\infty} \int_H^b f(x) dx$ a definujeme též

$\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx$ jako $\lim_{H \rightarrow -\infty} \lim_{K \rightarrow +\infty} \int_H^K f(x) dx$ (jde o dvojnou limitu). Výpočet této dvojné limity

lze převést na výpočet dvou jednoduchých limit. Nechť c je libovolné reálné číslo;

pak platí $\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx = \int_{-\infty}^c f(x) dx + \int_c^{+\infty} f(x) dx$.

Úlohy:

13.1.3. Vypočtete $\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{dx}{1+x^2}$.

$$\left[\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{dx}{1+x^2} = \int_{-\infty}^0 \frac{dx}{1+x^2} + \int_0^{+\infty} \frac{dx}{1+x^2} = \lim_{H \rightarrow -\infty} [\arctg x]_{x=H}^0 + \lim_{K \rightarrow +\infty} [\arctg x]_{x=0}^K = \right. \\ \left. = 0 - \left(-\frac{\pi}{2}\right) + \frac{\pi}{2} - 0 = \pi. \right]$$

13.1.4. Vypočtete $\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{x dx}{1+x^2}$.

$$\left[\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{x dx}{1+x^2} = \int_{-\infty}^0 \frac{x dx}{1+x^2} + \int_0^{+\infty} \frac{x dx}{1+x^2} = \lim_{H \rightarrow -\infty} \left[\frac{1}{2} \ln(1+x^2) \right]_{x=H}^0 + \lim_{K \rightarrow +\infty} \left[\frac{1}{2} \ln(1+x^2) \right]_{x=0}^K = \right. \\ \left. = 0 - (+\infty) + (+\infty) - 0, \text{ limita neexistuje, tedy daný integrál je divergentní. } \right]$$

Někdy se definuje tzv. **hlavní hodnota nevlastního integrálu** $\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx$ s označením

v.p. $\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx$, a to jako $\lim_{K \rightarrow +\infty} \int_{-K}^K f(x) dx$ (tj. místo dvojné limity jde o limitu jednoduchou, kde $H = -K$). Jestliže existuje vlastní limita, pak říkáme, že daný nevlastní integrál *konverguje ve smyslu hlavní hodnoty*. Písmena v.p. jsou zkratkou pro valeur principal [čti valér přénsipál].

Úloha 13.1.5. Vypočtete v.p. $\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{x dx}{1+x^2}$.

$$\left[\text{V.p. } \int_{-\infty}^{+\infty} \frac{x dx}{1+x^2} = \lim_{K \rightarrow +\infty} \int_{-K}^K \frac{x dx}{1+x^2} = \frac{1}{2} \lim_{K \rightarrow +\infty} (\ln(1+K^2) - \ln(1+(-K)^2)) = \lim_{K \rightarrow +\infty} \ln \frac{1+K^2}{1+K^2} = \right. \\ \left. = 0. \text{ V úloze 13.1.4. Jsme viděli, že zadaný integrál (dvojná limita) diverguje, ale nyní jsme zjistili, že ve smyslu hlavní hodnoty konverguje.} \right]$$

13.2. Nevlastní integrál vlivem funkce

Druhé rozšíření Riemannova integrálu je pro případ, že funkce f je definována na $\langle a, b \rangle$, ale není na tomto intervalu omezená.

D: Je-li funkce f integrace schopná na každém intervalu $\langle a, s \rangle$, kde $a < s < b$, a není omezená v levém okolí bodu b (který nazveme *singulární bod*), pak $\lim_{s \rightarrow b-} \int_a^s f(x) dx$ označíme $\int_a^b f(x) dx$ a nazveme **nevlastní integrál vlivem funkce** z funkce f na intervalu $\langle a, b \rangle$. Je-li uvedená limita vlastní, říkáme, že nevlastní integrál *konverguje*, je-li tato limita nevlastní nebo neexistuje, říkáme, že nevlastní integrál *diverguje*.

Je třeba dát pozor na to, že ze zápisu integrálu nemusí být hned patrné, zda jde o určitý integrál Riemannův nebo integrál nevlastní.

Podobně, když funkce není omezená v pravém okolí bodu a , když tedy je bod a singulární, definujeme nevlastní integrál vlivem funkce na intervalu (a, b) ; označení integrálu je stejné.

Úlohy:

13.2.1. Vypočtěte $I = \int_0^1 \frac{dx}{\sqrt{x}}$.

[Funkce není omezená v pravém okolí počátku, tj. bod 0 je singulární, je však integrace schopná na každém intervalu $\langle s, 1 \rangle$, kde $s \in (0, 1)$.

$$I = \lim_{s \rightarrow 0+} \int_s^1 \frac{dx}{\sqrt{x}} = \lim_{s \rightarrow 0+} [2\sqrt{x}]_{x=s}^1 = \lim_{s \rightarrow 0+} (2 - 2\sqrt{s}) = 2.]$$

13.2.2. Proveďte geometrickou interpretaci příkladu 1.

Je-li na daném intervalu integrace více singulárních bodů, rozdělíme tento interval na podintervaly tak, aby na každém z nich byl singulární bod nejvýše jeden (jako krajní bod), a vyšetřujeme integrály z dané funkce na jednotlivých podintervalech. Jsou-li všechny tyto integrály konvergentní, pak je konvergentní i výchozí integrál a je roven součtu komponent.

13.3. Vlastnosti nevlastních integrálů

Oba druhy nevlastních integrálů lze formálně sloučit do vyjádření: $\int_a^A f(x) dx$,

kde A je (jediný) singulární bod: buď $A = +\infty$ nebo $A \in \mathbf{R}$, $A > a$, přičemž funkce f není omezená v levém okolí bodu A .

V (lineární vlastnosti): Jsou-li integrály $\int_a^A f(x) dx$, $\int_a^A g(x) dx$ konvergentní a $c \in \mathbf{R}$ je libovolné číslo, pak

(1) $\int_a^A [f(x) + g(x)] dx$ konverguje a je roven součtu integrálů obou komponent,

(2) $\int_a^A c f(x) dx$ konverguje a rovná se $c \int_a^A f(x) dx$.

I některé další vlastnosti Riemannova integrálu se přenášejí na integrály nevlastní. Např. $\forall p \in \langle a, A \rangle$ platí pro konvergentní integrál

$$\int_a^A f(x) dx = \int_a^p f(x) dx + \int_p^A f(x) dx.$$

13.4. Kriteria konvergence nevlastních integrálů

V (srovnávací kriterium): Necht' $0 \leq f(x) \leq g(x)$ na $\langle a, A \rangle$, kde $a < A \leq +\infty$, funkce f, g jsou integrace schopné na každém intervalu $\langle a, s \rangle$, kde $s \in (a, A)$, A je (jediný) singulární bod. Pak

(1) z konvergence $\int_a^A g(x) dx$ plyne konvergence $\int_a^A f(x) dx$

(2) z divergence $\int_a^A f(x) dx$ plyne divergence $\int_a^A g(x) dx$.

Princip důkazu: Pro $t \in \langle a, A \rangle$ označíme $F(t) = \int_a^t f(x) dx$, $G(t) = \int_a^t g(x) dx$. Obě funkce jsou rostoucí a platí $0 \leq F(t) \leq G(t)$. Tvrzení pak plynou z definice konvergence a divergence. $\square$

Z definice konvergence plyne:

V: $\forall c \in \langle a, A \rangle$ platí, že integrály $\int_a^A f(x) dx$ a $\int_c^A f(x) dx$ současně konvergují nebo divergují.

Při použití srovnávacího kriteria proto není třeba uvažovat celý interval $\langle a, A \rangle$, ale nerovnost mezi funkcemi stačí dokázat jen na jeho části $\langle c, A \rangle$.

V (o absolutní hodnotě integrálu): Jestliže konverguje $\int_a^A |f(x)| dx$, pak konverguje i

$\int_a^A f(x) dx$ a platí $\left| \int_a^A f(x) dx \right| \leq \int_a^A |f(x)| dx$.

Úloha 13.4.1. Zajímá nás konvergence integrálu $\int_1^{+\infty} \frac{\sin x}{x^2} dx$.

[Jelikož $\int_1^{+\infty} \frac{dx}{x^2}$ je konvergentní a platí $|\sin x| \leq 1$, tj. též $\left| \frac{\sin x}{x^2} \right| \leq \frac{1}{x^2}$, je také zadaný integrál konvergentní.]

Nacházíme hlubokou analogii mezi nevlastními integrály a číselnými řadami, založenou nejen na formální podobnosti, ale i na věcných souvislostech, o níž bude více v kapitole 15. Např. stejně jako u číselných řad zavádíme i u nevlastních integrálů pojem absolutní a neabsolutní konvergence.

D: Říkáme, že $\int_a^A f(x) dx$ je *absolutně konvergentní* (konverguje absolutně), právě

když současně s ním konverguje také $\int_a^A |f(x)| dx$. V případě, že $\int_a^A f(x) dx$ konverguje

a $\int_a^A |f(x)| dx$ diverguje, nazýváme daný nevlastní integrál *neabsolutně konvergentní*.

Nevlastní integrály mohou záviset ještě na parametru. Dostáváme tak nevlastní integrály závislé na parametru, např.

$$I(y) = \int_a^{+\infty} f(x, y) dx.$$

Pomocí nevlastních integrálů závislých na parametru jsou pro kladné hodnoty argumentů definovány známé funkce Beta a Gama:

$$B(u, v) = \int_0^1 x^{u-1} (1-x)^{v-1} dx, \quad \Gamma(s) = \int_0^{+\infty} x^{s-1} e^{-x} dx.$$

- * - .